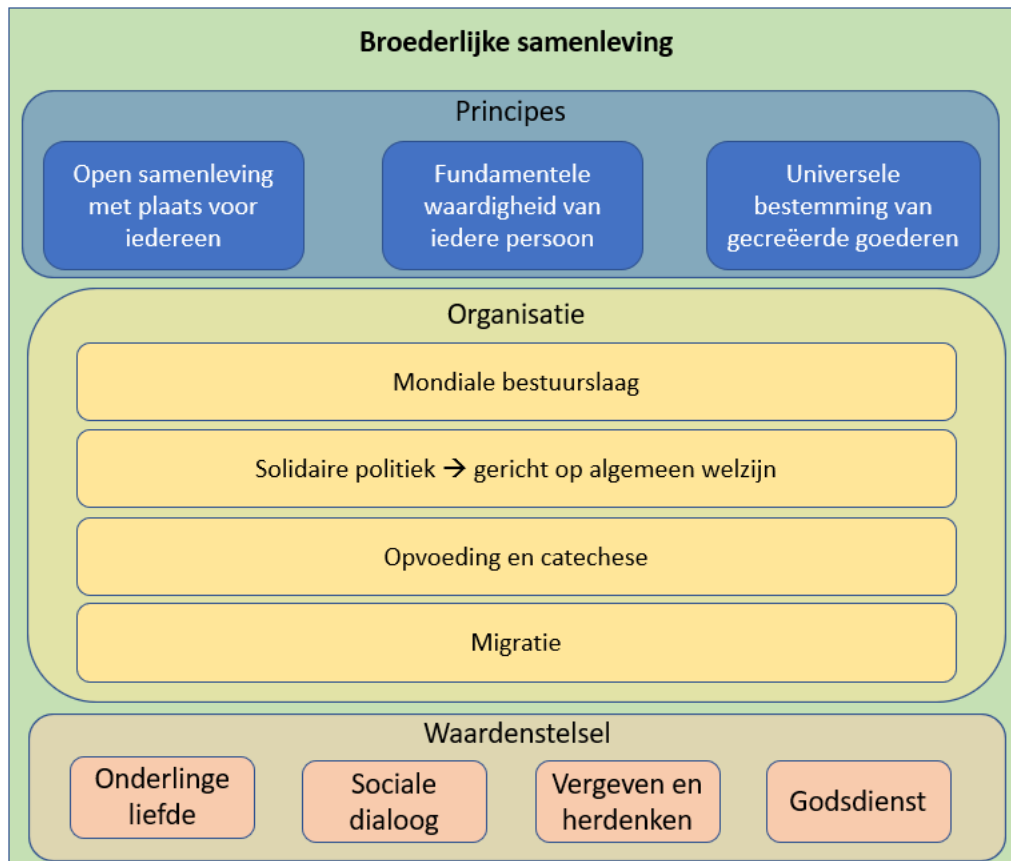

Fratelli Tutti: Reflectie

1. Belangrijkste lijnen in de Encycliek

1.1 Structuur van de Encycliek

De rode draad in de Encycliek is de totstandkoming en organisatie van een broederlijke samenleving waarin het algemeen belang centraal staat. De structuur van de Encycliek is als volgt in een figuur te vatten:

Figuur 1: Indeling van Fratelli tutti.

1.2 Onderlinge liefde en sociale vriendschap

Het onderwerp van Fratelli tutti is de *'wedergeboorte van een universeel ideaal van broederlijkheid'* (art. 8), waarin de *'onderlinge liefde'* de basis vormt. De Encycliek citeert Franciscus van Assisi, als hij spreekt over een liefde *'die de grenzen van ruimte en tijd overstijgt'* (art. 1). In Fratelli tutti wordt dit citaat concreet gemaakt tot een beeld van de *'ene menselijke familie (...), kinderen van dezelfde aarde die ons gemeenschappelijk huis is'* (o.a. art. 8, 17).

De gelijkenis van de barmhartige Samaritaan vormt de theologische basis onder de broederlijke samenleving (Lc 10,25-37). In deze gelijkenis komen verschillende lijnen uit de Tenach samen, onder andere:

- De vraag van God aan Kaïn in Gen 4,9: 'Waar is uw broeder?' (art. 57).
- Het voorschrift in Ex 22,20 om een vreemdeling niet slecht te behandelen, vanwege het feit dat het volk zelf als vreemdeling in Egypte heeft gewoond (art. 61).
- Het beeld uit Job 31,15, waarbij de gedeelde oorsprong van de mens in de moederschoot als argument wordt gezien voor universele rechten (art. 58).

- Gods handelen als model voor het menselijk handelen in Sir 18,13: *‘De barmhartigheid van de mens gaat uit naar zijn naaste, maar de barmhartigheid van de Heer gaat uit naar alles wat leeft’* (art. 59).

Fratelli tutti concludeert dat de essentie van de gelijkenis is dat we *‘zijn geschapen voor een vervulling die alleen in de liefde te vinden is’* (art. 68). De liefde tot de medemens geldt als criterium voor de liefde tot God (1 Joh 4,20): *‘Want als hij zijn broeder, die hij ziet, niet liefheeft, kan hij God niet liefhebben, die hij nooit gezien heeft’*. Als we de grondhouding van liefde bezitten, worden we zelf tot naaste van de lijdende mens, zoals de Samaritaan de naaste werd van de gewonde joodse man, ongeacht de culturele barrière tussen hen beiden (art. 81). Ultimo geldt de goddelijke drie-eenheid zowel als model voor de broederlijke samenleving, en vormt tevens de ultieme bron voor de liefde die daarvan de basis vormt.

1.3 Principes onder de broederlijke samenleving

De antropologische visie die paus Franciscus in Fratelli tutti hanteert, is dat de mens een relationeel wezen is. Hij/zij wordt gevormd binnen een web van relaties dat sterk cultureel bepaald is. Fratelli tutti maakt onderscheid tussen goede en slechte relaties (art. 87). Een ‘goede’ relatie staat fundamenteel open voor de ander, en anticipeert erop dat de interactie met de ander leidt tot persoonlijke groei. Een ‘slechte’ relatie is in zichzelf gekeerd, en gaat uit van wij/zij-denken. De mate waarin de mens open staat voor nieuwe relaties vormt het criterium voor de beoordeling van zijn/haar morele handelen. Een spiritueel leven vindt haar uitgangspunt in de onbaatzuchtige naastenliefde. Relatie is tevens de bestemming van de mens. Fratelli tutti stelt een solidaire houding als voorwaarde voor het ontstaan van de universele samenleving van broeders en zusters. Een open houding naar anderen leidt tot steeds grotere *‘schakels in een nooit eindigend avontuur dat iedere periferie stap voor stap opneemt in een almaar grotere realiteit van wederzijdse verbondenheid’* (art. 95). De Encycliek citeert Mt. 23,8 om dit ideaal Bijbels te onderbouwen (*‘Gij zijt allen broeders’*).

Vanuit deze relationele mensvisie definieert paus Franciscus universele principes waaraan de samenleving moet beantwoorden:

1) Een open samenleving waar plaats is voor iedereen.

In de broederlijke samenleving is geen plaats voor racisme. Fratelli tutti stelt racisme gelijk aan een virus dat gemakkelijk muteert en de samenleving bedreigt (art. 97). Ook ziet de Encycliek een gevaar in een maatschappij waarin iemands waarde wordt bepaald door zijn/haar economisch nut. Zo’n visie baseert naastenliefde op de mate waarin er persoonlijk voordeel van kan worden verwacht. Dat is strijdig met de fundamentele gelijkheid van iedere persoon, ongeacht zijn/haar bijdrage.

2) De fundamentele erkenning van de waarde van iedere persoon, altijd en overal.

De structuur van de samenleving moet erop gericht zijn dat iedereen zich kan ontwikkelen naar een menswaardig bestaan, binnen zijn/haar mogelijkheden (art. 106). Daarbij mag het niet uitmaken of iemand een beperking heeft of uit een lager sociaal milieu afkomstig is. Fratelli tutti wijst op gevaren als doorgeslagen individualisme, neoliberalisme en een te grote nadruk op persoonlijke vrijheid ten koste van de ander.

3) De universele bestemming van de gecreëerde goederen.

Paus Franciscus benadrukt dat het christendom geen absoluut en onaantastbaar recht op privé-eigendom erkent, maar altijd de sociale functie van eigendom centraal stelt. De Encycliek streeft naar een verdeling van goederen *‘de persoonlijke en maatschappelijke, economische en*

politieke mensenrechten (...), met inbegrip van de rechten van landen en volkeren’ en het milieu (art. 122). Dat vergt volgens Fratelli tutti ‘*een nieuw netwerk van internationale relaties*’ met een nieuwe ethiek die uitgaat van het ‘*fundamentele recht van volkeren op hun voortbestaan en vooruitgang*’ (art. 126).

1.4 Bedreigingen voor een broederlijke samenleving

Fratelli tutti bevat een gedetailleerde uitwerking van de bedreigingen voor een samenleving van liefde. Aan bod komt het **groeïend nationalisme** ten koste van het ideaal van eenwording (art. 11). Nationalisme leidt tot uitsluiting van migranten. Ook de andere kant van het spectrum, een doorgeslagen vorm van **neoliberalisme** waarbij het heersende globale economische en culturele model dwingend wordt opgelegd ten koste van de regionale culturen, vormt een bedreiging. Paus Franciscus hekelt culturele kolonisatie, ofwel een ‘*deconstructionisme waarbij menselijke vrijheid beweert alles te kunnen creëren door vanaf nul te starten*’ (art. 13). Hij ziet de vernietiging van culturele diversiteit als het ‘*stelen van de ziel*’ en de ‘*spirituele identiteit*’, wat leidt tot verlies van ‘*intellectuele, economische en politieke onafhankelijkheid*’ van volkeren (art. 14). Ongeremde globalisering vanuit economische motieven, zonder dat het algemeen belang wordt gediend, leidt tot ‘*morele achteruitgang die het internationale handelen beïnvloedt en de spirituele waarden en het verantwoordelijkheidsgevoel verzwakt*’ (art. 29). Een politiek die bestuurt vanuit een primaire economische visie leidt zelfs tot een maatschappij waarin mensen worden gezien als wegwerpartikel (art. 22). Daarnaast benoemt Fratelli tutti specifiek de gevaren van **social media**: in plaats van verbinding leiden deze tot polarisatie (art. 33). Bijkomende gevaren van social media zijn ‘*verslaving, isolement, geleidelijk verlies van contact met de werkelijkheid en verstoring van de ontwikkeling van authentieke interpersoonlijke relaties*’ (art. 43), sociale agressie (art. 44) en ‘*aanjagers van valse informatie die vooroordelen en haat voedt*’ (art. 46). Paus Franciscus oordeelt glashard dat ‘*digitale connectiviteit niet voldoende in staat is om bruggen te bouwen en niet in staat de mensheid echt te verenigen*’. Social media werken in de hand dat informatie wordt gemanipuleerd ten bate van de verschillende standpunten, ofwel ‘*informatie zonder wijsheid*’ (art. 47). De gevolgen in de maatschappij zijn steeds toenemende oppervlakkigheid en het ‘*cancelen*’ van kritische tegengeluiden.

1.5 Een mondiaal bestuur en solidaire politiek

Om de problemen rond migratie aan te pakken en het algemeen welzijn tot doel te stellen, stelt Fratelli tutti een mondiaal bestuur voor. Dit bestuur heeft als kerntaak om enerzijds de integratie van migranten in de gastlanden te faciliteren, en anderzijds de ontwikkelingshulp aan arme landen te structureren (art. 132). Het doel is een nieuwe ‘*juridische, politieke en economische wereldorde*’ die de ontwikkeling van alle volkeren als doel heeft, uitgaande van het principe van solidariteit (art. 138). Het mondiale bestuur krijgt mandaat om de sociaaleconomische problemen van arme landen te lenigen en fundamentele mensenrechten te bewaken. De paus roept op om ‘*instellingen, recht, technologie, ervaring, professionele bijdragen, wetenschappelijke analyse en administratieve procedures*’ die een maatschappij vormgeven te herijken in hoeverre ze bijdragen aan de eerlijke participatie van allen (art. 164).

Fratelli tutti bedeeft de politiek een sleutelpositie in deze nieuwe wereldorde. De Encycliciek onderscheidt een ‘goede’ en een ‘slechte’ politiek. De goede politiek staat ten dienste van het algemene welzijn (art. 154). Goede politiek dient het volk in plaats van de belangen van de economie of nationalisme. De goede politieke instelling is gericht op de langere termijn; het

streven is om iedereen in staat te stellen in eigen onderhoud te voorzien. Slechte politiek is corrupt, gericht op macht en schuwt geweld voor het bereiken van amorele doelen niet.

Fratelli tutti geeft aan dat de huidige maatschappelijke ordening nog ver verwijderd is van een solidaire internationale gemeenschap (art. 171): *“Het wereldpanorama biedt ons vandaag echter veel valse rechten en – tegelijkertijd – brede sectoren die kwetsbaar zijn, slachtoffers van slecht uitgeoefende macht”*. Politici worden opgeroepen om een brede visie te ontwikkelen die de inrichting van de staat hervormt naar het algemeen belang op langere termijn (art. 177-178). Als politici streven naar *‘een sociale en politieke orde waarvan de ziel de sociale liefde is’*, handelen ze vanuit een geest van liefde die Christus wil en die de *‘synthese van de Wet is’* (art. 180-181).

1.6 Opvoeding en catechese

Fratelli tutti ziet in de organisatie van de solidaire samenleving een belangrijke rol voor de catechese en de opvoeding. Het uitgangspunt van de opvoeding vormt de *‘sociale betekenis van het menselijke bestaan, de broederlijke dimensie van de spiritualiteit, onze overtuiging van de onvervreembare waardigheid van elke persoon en onze beweegredenen om al onze broeders en zusters lief te hebben en te aanvaarden’* (art. 86). In de opvoeding en het onderwijs moet de nadruk liggen op solidariteit, de *‘dienstbaarheid, zorg voor anderen, in het bijzonder de kwetsbare leden van de samenleving’* (art. 115). Het resultaat is dat de universele waarden worden overgedragen in het individu, in het bijzonder de bevordering van het moreel goede. Dit streven (*‘agatosyne’*) is een vrucht van de H.Geest (art. 112). Als de samenleving onvoldoende zorg draagt voor de ontwikkeling van het individu, leidt dat tot egoïsme, conflict, corruptie en onverschilligheid. Dan wordt het leven *‘uiteindelijk afgesloten voor elke vorm van transcendentie en ingegraven in individuele belangen’*.

1.7 Migratie

Fratelli tutti besteedt veel aandacht aan de problematiek rond migratie. Centraal staat de overtuiging dat iedereen het recht heeft om een plaats te vinden waar aan de basisbehoeften wordt voldaan en waarin hij/zij zich als persoon kan ontplooien (art. 129). Elk land heeft de morele plicht om migranten te verwelkomen en hen de kans geven om volwaardig burger te worden met gelijke rechten en plichten. Paus Franciscus verwacht veel goeds van migratie. De culturele kruisbestuiving leidt in zijn ogen tot verrijking van beide culturen. Vaste denkpatronen worden in de confrontatie ter discussie gesteld, waardoor nieuwe inzichten ontstaan. De paus noemt de culturen *‘verschillende weerspiegelingen van de onuitputtelijke rijkdom van het menselijke leven’* (art. 147). Nieuwe elementen die migranten bijdragen moeten *‘op een authentieke manier worden geïntegreerd in de heersende cultuur tot steeds nieuwe synthese’* (art. 148). Volgens Fratelli tutti is de enige juiste definitie van ‘volk’ dat het een dynamisch geheel is, dat steeds zoekt naar een nieuwe synthese als gevolg van invloeden van buitenaf (art. 160). Een land dat *‘voortuigt terwijl het stevig verankerd blijft in zijn oorspronkelijke cultuur is een schat voor de hele menselijke familie’* (art. 137). Teveel nadruk op de eigen cultuur leidt tot een obsessief vasthouden aan een paar ideeën, gewoontes en zekerheid. Dat leidt op termijn tot verstarring.

1.8 Het belang van dialoog voor de maatschappij

Fratelli tutti promoot ‘dialogeren’ als methode om synthese te zoeken tussen de verschillende culturen in de samenleving. De Encycliek stelt een sociale dialoog voor waarin vertegenwoor-

digers van allerlei subculturen (populaire cultuur, wetenschap, jeugdcultuur, gezinscultuur, religies en andere levensbeschouwingen, belangengroepen, e.d.) zitting hebben. De sociale dialoog vereist *'het vermogen om het standpunt van de ander te respecteren, en te aanvaarden dat het legitieme overtuigingen of belangen kan bevatten'* (art. 203). Fratelli tutti constateert dat er in de huidige samenleving teveel wordt geleund op een (technocratische) wereldvisie die wordt gedomineerd door natuurwetenschappelijke disciplines. Het sociale debat vereist een andere visie op waarheid. Niet de meest gangbare mening is waarheid, maar de zoektocht naar *'de meest solide fundamenten die aan de basis liggen van onze beslissingen en onze wetten'*, ofwel de universele waarden en ethische principes die voortvloeien uit de menselijke natuur (art. 208, 214). De dialoog betreft de wijze waarop deze principes worden vertaald naar praktische toepassing. Dit sociale debat moet onderdeel worden van de *'cultuur van ontmoeting'* die zoekt naar raakvlakken en consensus. De universele menselijke waarden zijn niet onderhandelbaar: als deze niet worden gevolgd, dreigt onrechtvaardigheid omdat *'het recht niet langer gezien wordt als een weerspiegeling van het fundamentele begrip van gerechtigheid, maar als een afspiegeling van dominante ideeën'* (art. 210).

1.9 Het belang van vergeving en herdenking voor de maatschappij

Fratelli tutti bevat een hoofdstuk dat speciaal gewijd is aan het bereiken van vrede over historische conflicten heen. Paus Franciscus ziet dit als noodzakelijk om de stap naar duurzame broederschap te kunnen zetten. Hij noemt dit het *'aanvaarden van het verleden om de toekomst niet te vertroebelen'*, om een weg te openen naar een *'gemeenschappelijke hoop die sterker is dan het verlangen naar wraak'* (art. 226). De Encycliek citeert Rom. 12,21 (*'Overwin het kwaad door het goede'*). Dit is een oproep om de kringloop van haat en geweld te doorbreken en te streven naar een *'architectuur van vrede'* waaraan alle maatschappelijke perspectieven worden meegenomen (art. 231). Duurzame vrede vergt verzoening als er historische wonden zijn geslagen. De wijze waarop verzoening tot stand komt is *'dialoog en transparante, oprechte en geduldige onderhandelingen'* om een *'veelzijdige eenheid te bereiken die nieuw leven voortbrengt'* (art. 244). Een architectuur van vrede vraagt ook om te herdenken (art. 249): *'Zonder een allesomvattende en lichtgevende herinnering evolueren wij niet'*. De paus haalt de Shoah en de vernietiging van Hiroshima en Nagasaki aan als voorbeelden waar het geweld zo ver ging dat de fundamentele menselijke waardigheid werd aangetast. Ook al blijft de herinnering, er is altijd plaats voor vergeving (art. 250): *'Vrije en oprechte vergeving is iets nobels, een weerspiegeling van Gods oneindige vermogen om te vergeven'*. Mensen die vergeven, breken de vicieuze cirkel van de haat en laten *'de geest van wraak'* niet verder verspreiden in de samenleving.

In het verlengde hiervan veroordeelt de paus elke oorlog. Hij is bezorgd over de grote hoeveelheid nucleaire, chemische en biologische wapens, waardoor oorlog nog destructiever voor de mensheid en milieu wordt dan het al was (art. 258). Hij roept op tot *'de totale eliminatie van kernwapens'* en noemt dit een morele en humanitaire verplichting (art. 262), en wil het geld voor wapens gebruiken om zijn voorstel te financieren van een Wereldfonds die verantwoordelijk is voor de ontwikkeling van landen en gemeenschappen. Ook de doodstraf wordt afgewezen, vanuit het risico dat dictatoriale regimes die straf kunnen aangrijpen om de religieuze en culturele minderheden te onderdrukken (art. 268).

1.10 Het belang van godsdiensten voor de maatschappij

Fratelli tutti ziet godsdienst als fundament onder de broederlijke samenleving: *“Als er geen transcendente waarheid bestaat, waaraan in gehoorzaamheid de mens volledig zijn identiteit verwerft, dan bestaat er geen enkel zeker beginsel dat rechtvaardige betrekkingen tussen de mensen garandeert”* (art. 273). De Encycliek ziet de toenemende secularisering als oorzaak voor de crises in de wereld. De Kerk fungeert als *‘familie onder families’* een sleutelrol in de transformatie van de samenleving naar een solidaire samenleving. Zij helpt de maatschappij met het oproepen van *‘geestelijke krachten’* vanuit de principes van gerechtigheid van waardigheid van het leven (art. 278). Tegelijk schiet het christendom tekort als symbool van eenheid; het Lichaam van Christus is verdeeld, waardoor de *‘profetische en spirituele bijdrage’* van de eenheid onder christenen mist (art. 280).

Tot slot bevat Fratelli tutti een veroordeling van religieus gemotiveerd terrorisme. Terrorismen is het gevolg van onjuiste interpretatie van religieuze teksten en een politiek die armoede, onrecht, onderdrukking en arrogantie in de hand werkt (art. 283). De rol van godsdienst is die van vrede stichter; godsdienst mag nooit aansporen tot geweld (art. 285).

2. Reflectie

2.1 Positieve aspecten in de Encycliek

Opvallend is dat Fratelli tutti alle grote thema's uit het pontificaat van paus Franciscus samenvat in een coherent geheel. Daarom kan deze Encycliek het magnus opus van de huidige paus genoemd kunnen worden.

Het idee van de broederlijke samenleving, gebaseerd op solidariteit en onderlinge liefde, spreekt velen aan. Ik ben het met de paus eens dat de huidige samenleving teveel wordt gereguleerd vanuit economische principes en een rationalistisch wereldbeeld. De drie leidende principes (‘open samenleving’, ‘waardigheid van de persoon’ en ‘universele bestemming van goederen’) zijn uitstekende pijlers om de samenleving op te vormen. Ook vindt ik het sterk dat de paus deze open houding die hij propageert zelf in de praktijk brengt in zijn Encycliek. Hij betreft nadrukkelijk andersgelovigen, o.a. door ze te citeren. Te denken valt aan grootimam Ahmad Al-Tayyeb (art. 5), Desmond Tutu, Gandhi, Martin Luther King (art. 286) en Rabbi Hillel (art. 59).

2.2 Vraagstukken

Waar ik moeite mee heb is de organisatie van de nieuwe wereldorde die Fratelli tutti voorstelt. Ik heb mijn bedenkingen om de broederlijke samenleving ‘top-down’ te implementeren vanuit een mondiaal bestuur, ook al handelt deze vanuit het algemeen belang. Het beeld van een mondiaal opererende Europese Commissie, die handelt vanuit een dwingende morele agenda, komt op mij niet aantrekkelijk over. Wellicht bedoelt de paus dat ook niet, en biedt hij eerder het model van de hiërarchische organisatie van de Kerk aan als model voor het mondiale bestuur. Ook daarin kan ik hem helaas niet zonder meer volgen. Zo'n topbestuur waaraan alle landen zich moeten conformeren wordt al gauw een megalomaan orgaan waarin de macht zich concentreert. Bovendien biedt zo'n mondiaal bestuur eerder een risico dan een garantie voor de waarborg van de belangen van landen en individuen, waar Fratelli tutti zich juist zo hard voor maakt.

Een tweede punt vormt de mate waarin de samenleving 'maakbaar' is. De Encycliek gelooft sterk in een ideale maatschappij waarvan de wetgeving zodanig is opgezet dat ze tegemoet komt aan de eis van eerlijk delen. Zijn opzet van bestuur, politiek en onderwijs is al een veel toegepast concept in de westerse wereld, waarbij het succes op z'n best discutabel is. Ik ben persoonlijk minder overtuigd van de haalbaarheid van een maakbare samenleving gebaseerd op solidariteit. Het ideaal uit de jaren '70 is inmiddels toch verwaterd tot het hedendaagse neoliberalistische denken.

Een uitermate fundamentele vraag wordt in Fratelli tutti niet beantwoord. De Encycliek schetst het beeld van een mondiale, hiërarchische structuur die is gericht op opvoeding, ontwikkeling en naleving van mensenrechten. Ik had graag de rol van de Kerk in dit concept beter uitgewerkt gezien. De paus wijdt aan het einde van de Encycliek een hoofdstuk aan het belang van godsdienst, maar bij mij roept dat meer vragen op dan het beantwoordt. Ziet paus Franciscus de Kerk als één van de vele religieuze organisaties die hun invloed aanwenden in het mondiale bestuur en de politiek? Dan zie ik het risico dat de Kerk politiek moet bedrijven. Met zo'n model ligt indifferentisme op de loer: zolang de maatschappelijke orde de mensenrechten maar verdedigd en solidair is, maakt het niet uit welke (uniforme of pluriforme) religieuze basis eronder ligt. Of wil de paus de Kerk als parallelle organisatie positioneren, als een soort 'waakhond' op de morele uitgangspunten van de broederschap? De rol van de Kerk in de broederlijke samenleving blijft helaas onderbelicht.